

Dan Lundberg: *Kåklåtar – fängelse-visor som identitetsmarkörer och kulturarv*. Gidlunds förlag, Möklinta 2017. 280 s., ill. ISBN 978-91-7844-981-1.

Hemma, under 70-talet, minns jag hur skivan *Johnny Cash at St. Quentin* snurrade på skivspelaren. Cash sjöng med sin speciella stämma, svor över fängelset och häcklade fångvaktarna mellan numren, allt under glada tillrop från fängelsepubliken. Mamma berättade att Cash själv varit kriminell och vi blev lite besvikna när det kom fram att han bara suttit inne en kortare tid för smärre förseelser. Han var alltså inte en ”riktig” kriminell! Några år senare var det Nationalteatern som gällde! Än idag lyssnar jag emellanåt på Anders Melanders ”Kolla kolla” om en nyss utsläppt fånge, hans frihetskänsla och glädje när han muckar och hur han snabbt återfaller till droger i ett hopplöst ojämlikt kapitalistsamhälle. Det är därför intressant att läsa musiketnologen och arkivchefen Dan Lundbergs bok *Kåklåtar – fängelsevisor som identitetsmarkörer och kulturarv*, om brytpunkten runt 1970-talet då denna typ av sånger, i tiden för 68-rörelsen, fick ett politiskt budskap som fördes ut till en ny publik med hjälp av skivindustrin.

Kåklåtar är en av tre studier på temat ”utanförskapets röster”. De andra båda studierna är *Brott, tiggeri och brännvinets fördärv – studier i socialt orienterade visor i skillingtryck* (2016) och Stefan Bohmans *Arbetslösas röster – visor och låtar av och om arbetslösa 1881–2015* (2017). Lundbergs bok behandlar, som titeln anger, låtar från och om fängelset och om resandemusik. Vad som egentligen är en kåklåt, är inte helt lätt att definiera: är det en sång som sjungs i fängelset, om fängelset, som skrivits av en fånge eller som skrivits av något annan och sjungs av en fångelsekund? Lundberg kommer fram till att en kåklåt, i hans studie, innebär att den handlar om fångelser, fångselivet, brott och brottsmiljöer. Huvudmaterialet i boken är kåklåtar från Visarkivets dokumentation, framför allt insamlingar som gjordes på 1960- och 70-talen. Lundberg diskuterar arkivens betydelse för att lyfta fram dessa sånger som en form av

kulturarv och därmed även avgränsa och definiera vad som är en ”äkta” kåklåt. Arkiven är inte bara ett ställe där text och musik lämnas, de är även aktiva i utpekandet av vad som är kulturarv och därmed skapar de indirekt en hierarki mellan olika typer av material, menar han.

Bokens kapitel behandlar olika teman, bland annat *kåklåtar blir kulturarv, kåklåtar som individens och kollektivets röster* och ”*Det var en sån där snubbe som kunde spela*” om ”Konvaljen” Johansson. Vissa delar av boken är deskriptiva, andra mer analytiska. Bokens ”huvudperson” är en av arkivets informanter, musikern och före detta fångelsekunden Lennart Konvaljen Johansson, som möter läsaren redan i inledningen i en levande beskrivning av hur han och författaren stöter på varandra i Stockholm. I andra delar av boken står att läsa om Konvaljens uppväxt, hans karriär inom musikbranschen samt om insamlingar och inspelningar med Konvaljen och andra musiker och grupper, som Jailbird Singers. Lundberg berättar en del intressanta detaljer, till exempel hur journalisten Gunilla Thorgren och dåvarande sambon Tore Berger (Gunder Hägg), i samband med inspelningen av skivan *Kåklåtar*, fick uppleva hur deras hem blev lite av ett festtillhåll för interner på permission, musiker och andra som kom dit för att musicera och fests. En annan rolig parentes är när trubaduren Stefan Sundström på grund av sin speciella stil och lite väderbitna röst fick framföra kåklåtar i radio. Detta föll inte alla i smaken och en upprörd lyssnare klagade över att Sundström var alldeles för överdriven!

Lundberg skriver om låtarnas funktion för deras utövare. Han använder sig bland annat av sociologen Donald Clemmers begrepp ”prisonization”, det vill säga en process där intagna skapar en egen gemenskap, där deras självbild stärks som svar på omgivningens utstötning. I denna motkultur finns traditioner, vanor, normer och värderingar som förenar gruppen.

Kåklåtarna kan ses som ett uttryck för detta och det förekommer även ett eget språk/jargong. En annan infallsvinkel som tas upp i boken är det omgivande samhällets betydelse för vilka låtar som uppmärksammas och den förändring som kåklåtarna genomgick under 60- och 70-talen.

Tidigare var låtarna en typ av folklig musik, muntligt traderad, ofta utan omnämnd författare, som sjöngs till välkända melodier. De var sentimentala och handlade om frihetslängtan och ånger. Under 60- och 70- talen kom låtarna alltmer att ändra karaktär och enskilda kompositörer, som Johnny Cash eller Konvaljen, författade egna texter och melodier om fängelsestillvaron. Låtarna vände sig till en ny marknad i och med att de gavs ut av vissa skivbolag.

Lundberg visar olika faktorer som påverkade kåklåtarnas karaktär i en ny tidsanda. Synen på fångar humaniserades och arkiven började intressera sig för denna typ av musik, som samlades in och arkiverades med stöd från fängelseledningen. Därmed fick kåklåtarna status som kulturarv. Ute i samhället fanns ett intresse för underklassens kamp och skivbolagen lät låtskrivare som sjöng om fängelsestillvaron spela in sin musik. Lundberg menar att dessa låtskrivare uttryckte fångarnas kollektiva röst och förmedlade ett politiskt budskap riktat ut mot samhället. Låtskrivare som Konvaljen fick stöd av personer från proggrörelsen, verksamma inom kultursektorn, som såg dem som revolutionärer i en kamp mot ett orättfärdigt kapitalistiskt samhälle. Kåklåtarna uttrycker sålunda samhörighet med den egna gruppen och sin speciella särart i protest mot den etablerade hegemonin. De nyare låtarna uttryckte förvisso en protest mot det etablerade samhället och dess förtryck, men blev samtidigt omfamnade av personer etablerade inom kultursektorn och skivindustrin, sålunda indirekt den hegemoni de protesterade mot. Även om proggrörelsen tog ställning mot orättvisor i samhället, var dess företrädare sällan ”äkta” kåkfarare och kriminella.

Lundberg beskriver hur Gunilla Thorgren, som var drivande i utgivningen av lp:n *Kåklåtar*, endast valde en äldre låt till skivan, då hon hellre ville ha nyskrivna med politiska budskap. Vidare omnämns hur kåklåtarnas professionalisering ledde till att de blev alltmer lika övrig populärmusik. När skivindustrin och personer inom kultursektorn tog till sig kåklåtarna resulterade det i en ny typ av sånger, författade och framförda av enskilda individer, låtar som på sikt nådde en bredare marknad. Frågan är hur

denna förändring påverkades av etablissemangets smak och inställning till både text och melodi. Folklig musik i samtiden bär sällan ett högt kulturellt kapital, kanske behövde de traditionella kåklåtarna transformeras till mer bluesrockig trubadurmusik för att omfamnas av den kulturella (progg)eliten? Denna diskussion hade varit intressant att vidareutveckla utifrån exempelvis Bourdieus teorier om kulturellt kapital och kulturelitens distansering från det folkliga.

I boken varvas kapitel som är mer beskrivande respektive analytiska, vilket gör att ibland förekommer vissa upprepningar. Låtarna i sig är förstås bokens röda tråd, liksom vissa återkommande personer och analytiska perspektiv på materialet. Boken innehåller många bilder som visar personer, skivomslag och miljöer, men även sådana som illustrerar de teoretiska delarna av texten. Ett plus för musiknoterna i slutet, som ger läsaren möjlighet att ta del av sångerna i sin helhet. Boken har även försetts med en ordlista med översättning av kåkjargong. *Kåklåtar* väcker många tankar om tidsandans betydelse för vilken musik som blir uppmärksammas av det omgivande samhället. Avslutningsvis diskuterar Lundberg nutida ”gangstarock”, det vill säga låtar som innehåller stark samhällskritik och är skriven av personer med kriminell bakgrund. Denna musik har sin publik, ges ut på cd och Spotify, och spelas på turnéer. Det är också intressant att fundera över hur den mer folkliga varianten av utanförskapets röster ser ut idag. Hur förhåller sig allmänheten exempelvis till de många fattiga gatumusikanter som spelar traditionella kända låtar i offentliga miljöer? Kanske är detta något för framtidens kulturarv?

Susanne Waldén, Uppsala

Stefan Bohman: *Arbetslösas röster*.
Carlsson Bokförlag, Stockholm 2017.
175 s., ill. Noter och text till tio visor.
ISBN 978-91-7331-851-8.

Boken heter *Arbetslösas röster*, men det är mer specifikt sångtexter om arbetslöshet och arbetslösa som står i centrum. Den är tillsammans